

Uluslararası Uygur Ara tirmaları Dergisi, Sayı: 3, 2014, Sayfa: 117-127.
Xelqara Uy ur Tetqiqati Jurnali, San: 3, 2014, Sehipe: 117-127.
International Journal of Uyghur Studies, Volume: 3, 2014, Page: 117-127.

KAZAK STAN'DA ÇA DA UYGUR EDEB YATI, UYGUR YAZAR VE DRAMATURG AHMETCAN A R (A ROV)

*Hikmet KORA **

ÖZET

Ça da Uygur edebiyatı köklü bir gelene e sahiptir. Çünkü Uygurlar hala eski Türk kültür merkezlerinde ya amaktadır. Aynı zamanda köklü ve gelenekle mi Ça atay edebiyatının mirasçısıdır. Tarihi Ça atay edebi dili Do u Türkistan'da 1950'li yıllara kadar devam etmi tir. Sovyetler Birli inin kurulmasıyla Uygur Türkleri ikiye bölünmü tür ve bu siyasi bölünme 1950'li yıllarda sosyal hayata ve edebiyata da aksetmi tir. Bundan dolayı Ça da Uygur edebiyatı iki farklı kolda geli mi tir. Bunun birinci sebebi Çin ile Sovyetler Birli inin ili kilerinin bozulmasıdır. kincisi ise buna ba lı olarak sürekli de i tirilen alfabetir. Bugün Do u Türkistan'da kısmen takip edebildi imiz bir edebiyat ve temsilcileri vardır. Fakat aynı durumu, Do u Türkistan dı ında geli en edebiyat için söylemek mümkün de ildir. Özellikle Kazakistan sınırları içinde geli en Uygur edebiyatı bu konuda incelemeye de er mahiyettedir. Ça da edebiyatın bütün türlerinde kayda de er eserlerin verildi ine inandı ımız Kazakistan'daki Uygur edebiyatı ile ilgili çok bilgiye sahibi de iliz. Ça da Uygur Edebiyatının olu umundan kısaca bahsedilerek Kazakistan'da ya ayan bir Uygur edip üzerinde durulacaktır. Eserleri çe itli dillere çevrilerek yayımlanmı yazar Ça da Kazak edebiyatında da önemli yere sahiptir. Özellikle son dönemde yayımladı ı tarihi romanları ile dikkat çeker.

Anahtar Kelimeler: Ahmetcan A iri, dikut, Baurçuk Art Tekin, Ça da Uygur Edebiyatı, Uygur Yazar, Uygur Dramaturg.

CONTEMPORARY UYGHUR LITERATURE IN KAZAKHISTAN, UYGHUR WRITER AND DRAMATURGE AHMETCAN A R (A ROV)

117

ABSTRACT

Contemporary Uighur literature has a long tradition. Because the Uighurs still live in the old Turkish cultural centers. At the same time rooted and conventions they are the heirs of Chagatai literature. Date Chagatai literary language in East Turkestan has continued until the 1950s. With the establishment of the Soviet Union was divided into two Uighur Turks and this political division in the 1950s was reflected in social life and in literature. So the modern Uyghur literature has developed in two different branches. The first reason that the Soviet Union's relations with China is corruption. Secondly, the alphabet is continuously modified accordingly. Today, we can follow the literature and partially in East Turkestan are representative. But the same situation, except that East Turkestan is impossible to say for emerging literature. Kazakhstan borders the Uighur literature, especially in the developing nature of this issue is worth investigating. Notable works in all genres of contemporary literature given that we believe we do not have much information from literature Uighurs in Kazakhstan. Shortly after formation of the modern Uighur literature will concentrate on talking about whether people are Uighurs living in Kazakhstan. Works translated into various languages published authors have an important place in contemporary Kazakh literature. Historical novels published in recent years, especially with the attention.

Keywords: Ahmetcan A iri, dikut, Baurçuk Art Tekin, Contemporary Uighur Literature, Uighur Writer, Uighur Script Editor.

* Doç. Dr., Ni de Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ni de – TÜRK YE, E-posta: hikmetkoras@gmail.com.

Giri

Ça da Uygur Edebiyatı Hakkında

“Edebiyat gelene i en güçlü ve uzun soluklu olan Türk topluluklarından birisi Uygur Türklü üdür.” ifadesi yanlış olamaz. Bunun birinci sebebi ya adıkları toprakların Türklü ün eski kültür merkezi olması, ikincisi ise bugünkü Uygurcanın tarihi Ça atay Türkçesinin devamı olmasıdır.

Türklük bilimi ile u ra anların genel kanaati, Ça atay Türkçesinin 20. asrın ilk çeyre inde yerini yeni yazı dili olan Türk lehçelerine bıraktı ı eklindedir¹. Ancak yeni yapılan çalı maların gösterdi i gerçek, tarihi Ça atay Türkçesinin Do u Türkistan’da 1950’lere kadar devam etti i yönündedir². Ça atay Türkçesinin 1950’li yıllardaki birden sona eri ini, 1951’de Pekin’de Milliyetler Merkezi Enstitüsü bünyesinde, Uygur, Kazak, Salar ve Tuva Türkçeleri hakkında Türkologların sistemli çalı malar yaparak raporlar hazırlamaları ve 1954’te yönetimin Stalin’in Marksizm ve Dil eserini temel alan bir politika takip ederek Xinjiang Özerk Bölgesi Dil ve Yazı Komitesi üyesi Mahmut Zayidi tarafından hazırlanan *Uygur Edibi Tilining Kıskaçı mla Kaydileri* adlı eserin yayımlanarak³ uygulamaya konması ile izah etmek mümkündür⁴.

Bu konuda Do u Türkistanlı aydınların, Batı’dakilerle kültür ba larının kopmaması için Kiril alfabesini kabul etme te ebbüsleri de vardır. 1956 yılında Ürümqi’de “*Til Yezik İmî Muhakeme Kongresi*” toplanmı ve Kiril alfabesini kabul etme kararı alınmı tır. Ancak o dönemdeki Çin ve Rus idaresinin arasının açılması bu te ebbüsün gerçekleşme sini engellemi tir⁵. Kayda de er bir di er husus da bu komite tarafından hazırlanan Kiril alfabesinin Sovyet sınırları içinde kalan Uygurların kullandı ı Kiril alfabesinden farklı olmasıdır⁶. Bütün bunlara ra men bu toplantıda, yeni alfabeyle birlikte yazı diline esas kabul edilecek a zın li-Gulca a zı olması⁷ Uygur Türklü ü için en önemli karardır. Üstelik bu karar resmiyete dökülür ve resmiyette Do u Türkistan Uygurları üç yıl Kiril alfabesini kullanırlar⁸.

Çin ve Sovyet yönetiminin arasının açılması Çin yönetiminin uygulamaya konulan Kiril alfabesinden vazgeçmesine sebep olur. 1964 yılında Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Konseyince onaylanan, 11 Aralık 1959 tarihinde Urumçi’de toplanan ikinci Dil Kongresinde Çinliler için hazırlanan Latin alfabesi tasla mının Uygur Türklü ü tarafından da kullanılması kararının 1960 yılında okullarda denemesi yapılır⁹. 1965 yılındaki Kültür Devrimi’nden dolayı rafa kaldırılan

¹ Öztürk de “*Uygur Türkçesi 1930’lu yıllardan sonra Ça atay Türkçesi gelene inden farklıla arak ortaya çıkmı bir Türk yazı dilidir.*” Ve “*Uygur Türkleri 1930’lu yıllara kadar Ça atay Türkçesini kullanmı tır.*” cümleleri bu genel kanaati do rular. Bk. Rıdvan Öztürk, *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, TDK, Ankara 1994, s. IX, 1.

² Hatice irin User, *Ba langundan Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Birinci Baskı, Akça Yayınları, Ankara, s. 129-130; Abdure it Jelil Qarluq, “Uygur yenile me Sürecindeki stanbul Ekolü ve Onun Bazı Temsilcileri Üzerine”, *Türk Kültürü*, 2009/2, Türk Kültürünü Ara tırma Enstitüsü Ankara 2009, s. 298; “Uygur Yenile me Sürecindeki stanbul Ekolünün Etkisi Üzerine” *Türk Kültürü*, 2010/1, Türk Kültürünü Ara tırma Enstitüsü Ankara 2010, s. 75.

³ User, *age*, s. 129-130.

⁴ Ayrıca Çin idaresinin izledi i bu politika Sovyetler Birli i’nin Batı Türkistan’daki uygulamalarının bir yansımasıdır. Çarlık Rusyasında İminskiy ile ba layan ve Sovyetler Birli inin en acımasız ekilde uyguladı ı bu politika Çin ve Sovyet yönetiminin yakınıla tı ı dönemde Sovyetler birli inden gelen uzmanların da deste i alınarak uygulamaya konmu tur, bk. User, *age*, s. 130.

⁵ Sultan Mahmut Ka garlı, *Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası*, amil Yayınları, stanbul 2004, s. 47; User, *age*, s. 130.

⁶ User, *age*, s. 131.

⁷ *Age*, s. 131-132.

⁸ *Age*, s. 132.

⁹ Ka garlı, *age*, s. 47.

karar, 1973 yılında yeni bir talimatla katı bir şekilde uygulamaya konulur. Uygur aydınlarının Arap alfabesine dönüş isteklerine izin verilmez ancak Türkiye ile Çin arasındaki ilişkilerin gelişmesi ve Doğu Türkistanlı Uygurların Türkiye'deki neşriyatı rahat takip edebilmeleri idareyi rahatsız eder. Bu rahatsızlık, Doğu Türkistan Uygur Özerk Bölgesi Eğitim Nezaretinin Latin alfabesini uygulamadan kaldırarak Arap alfabesine dayanan mevcut alfabe uygulamaya koymasına sebep olur¹⁰.

1982'de kurulan "Til-Yazı Hizmeti Komitesi"nin düzenlediği Arap alfabesine dayalı yeni fonetik alfabe, "Uygur Yazığının Elipbası ve Uygur Edebi Tilining Kaidesi" adlı eserin 1982 yılında yayımlanması ile resmîyet kazanır ve 1 Ocak 1984'ten itibaren kullanılacağı duyurulur¹¹. Böylece Doğu Türkistan'daki Uygurlar, 1983 yılında yeniden fonetik olarak düzenlenmiş Arap alfabesi kullanmaya başladılar, hala da bu alfabe uygulamaya devam etmektedirler.

Sovyetler Birliği sınırları içinde kalan Uygur Türklüğü, 1925-1930 yılları arasında Çatay Türkçesi devrinden beri kullanılan Arap alfabesinin ıslah edilmiş yeni eklini, 1930-1947 yılları arasında Sovyetler Birliği tarafından düzenlenen Latin alfabesini kullanmışlar, 1947 yılından beri de Kiril alfabesini kullanmaktadırlar¹².

Sovyetler Birliği ve Çin'deki dilin siyasi kararlarla değiştirilmesi uygulaması sadece alfabe değil ikili ve sesleri karıştıran harflerin belirlenmesinden ibaret değildir. Binlerce yıldır bir yazı dili geleneği olan Türk topluluklarına, suni şekilde yazı diline esas olacak değişiklikler belirlenmesi alfabe tekilinin birinci basamağıdır¹³. Çin'deki Türkoloji ve dil araştırmaları ile uygulamalarını da bu genel amacın dışında düşünmek imkânsızdır. Çin'de 1955'te kurulan "Çin Dil Araştırma Grubu"nun esas amacının, "Uygur dilini araştırmak ve standart grubunun tespiti"¹⁴ şeklinde belirlenmesi bu gerçeğin uygulanmasıdır. Lü Sin, 1986'da yayımlanan, 1958'de yaptığı "Uygurca Merkez Dialektinin Tahlili" çalışmasında Li, Turfan ve Kağar dilini merkez dil olarak belirlemeye ve merkez dialektinin Uygur standart dilinin asıl dialekti olduğunu belirtmiştir¹⁵. Bu günkü Doğu Türkistan Uygur yazı dili bahsedilen çalışmada belirtilen merkez diline dayanmaktadır¹⁶.

Sovyetler Birliği sınırları içinde kalan Uygur Türklüğünün yazı dili ise Li vadisi diline dayanmaktadır¹⁷.

1870'li yıllarda, Kırım Bahçesaray'da başlayan aydınlanma hareketinin Doğu Türkistan'daki yansıması 1880'lerde olur¹⁸ modern anlamdaki ilk matbaalar "Matbaa-i Hurit (1899)¹⁹, İvit Matbaası (1905)²⁰ ve Matbaa-i Nur (1910)²¹" kurulur. Bu matbaalarda pek çok kitap,

¹⁰ Kağarlı, **age**, s. 49; User, **age**, s. 136.

¹¹ User, **age**, s. 136.

¹² Rıdvan Öztürk, **Yeni Uygur Türkçesi Grameri**, TDK, Ankara 1994, s. 2; Kağarlı, **age**, s. 49.

¹³ Olivier Roy, **Yeni Orta Asya ya da Ulusların Kaldırılması**, (çev. Mehmet Moralı), 2. Baskı, Metis Yayınları: İstanbul, s. 117-120.

¹⁴ Erkin Emet, **Doğu Türkistan Uygur Dilleri**, TDK, Ankara 2008, s. 49.

¹⁵ Emet, **age**, s. 54.

¹⁶ Öztürk, **age**, s. 1.

¹⁷ Kurtulu Özpöçü, "Uygurca'nın Yazı Dili Olarak Gelişmesi ve Uygurca Sözlükler" **Türk Dilleri Araştırmaları**, C. 3, Simurg Yayınları, Ankara 1993, s. 168.

¹⁸ Qarluq, **agm**, 2009, s. 301; Lokman Baran, "Çatay Uygur Edebiyatının Oluşması ve Gelişmesi", **Bilig**, Yaz 2007, S. 42, s. 194.

¹⁹ Baran **agm**, s. 194.

²⁰ **Agm**, s. 194.

²¹ Qarluq, **agm**, 2009, s. 303.

dergi ve gazete ne redilir²². Ne redilen gazete ve dergiler kapanıp isim de i tirerek aralıklarla da olsa 1949 yılına kadar yayımlanır. Ça atay Türkçesi yazı dilinin 1950'lere kadar devam etmesinin önemli bir sebebi de bu ne riyattır. lerleyen dönemde de i en idare ve siyasi baskılara ra men temeli 20. Asrın ba ında atılan Do u Türkistan'daki ça da Uygur edebiyatı varlı ını devam ettirir.

Sovyetler Birli i'ndeki bütün Türk topluluklarının Latin alfabesine geçme furyasına 1930'da Sovyetler birli i'ndeki Uygurlar da katılır. Bunu 1947 yılındaki Kiril alfabesine geçi takip eder. Co rafyanın bölünmesi, Uygur Türklü ünü iki farklı ülkenin sınırları içinde ba lı oldukları ülkenin siyasi kararları ile ya amaya mahkûm etmi , buna ba lı olarak Ça da Uygur edebiyatı birisi li vadisi a zına dayalı bir edebi dille di eri de Urumçi merkez a zına dayalı olarak iki farklı çizgide geli mi tir.

Kazakistan'da Geli en Uygur Edebiyatı

Sovyetler Birli i döneminde Arap alfabesi ile yazılmış eser bulundurmak ve okumanın çok a ır ekilde cezalandırıldı ını biliyoruz. Bu durum, Kazakistan'daki Uygurların olu an gelenekten kopmu olabileceklerini gösteriyor. Kazakistan'ın ba ımsızlı ını kazanmasından sonra gidi geli lerin oldu u ve Do u Türkistan'da yazılan eserlerin Arap alfabesini bilenler tarafından takip edildi ini, bununla da kalmayarak Do u Türkistan ve çevresindeki ülkelerde ya ayan ve ya amı pek çok airin kısa biyografilerinin yer aldı ı bir antolojinin giri inde M. Zulpikar'ın yaptı ı yeni çe bir de erlendirme ile yayımlandı ı biliniyor²³.

Do u Türkistan'da geli en edebiyat hakkında, yazılan edebiyat tarihlerinden haberdar olmamıza ra men, bugün a ırlıklı olarak Kazakistan sınırları içinde ya ayan kendi dillerinde e itim veren okulları da bulunan Uygurların edebiyatı hakkında fazla bilgi sahibi de iliz. Elimizde bulunan eserler ise bütün hakkında hüküm vermemiz için yeterli de ildir. air, yazar, dramaturg, gazeteci Mehemedimin Obulkasimov²⁴, roman yazarı Alimcan Bavdinov²⁵, romancı Yehiya Tayiriy²⁶ ile kendisi ve eserleri hakkında bilgi verece imiz Ahmetcan A iri gibi elimize eserleri ula an edipler var. üphesiz ki sayı bunlarla sınırlı de ildir. Bunlar dı ında, Abdullin Hizmet (1925-1986); gazeteci, yazar Aytulı Nesipbek (1950-...); filolog Prof. Dr. Akatay Sebetkazı (1938-2003); Kanseyit Ebdezulı (1953-...); ahizade Abdikerimov (1957-...); ekir Ebenulı (1901-1994) gibi²⁷ Kazakistanlı dostlarımızın Uygur oldu unu belirtti i pek çok yazar, air, gazeteci, dramaturg, bilim adamı var. Ancak, Do u Türkistan dı ında, Kazakistan a ırlıklı olmak üzere, meydana getirilen edebiyat hakkında bilgi alaca ımız toplu bir kayna a ula amadık, olup olmadı ı hakkında da bilgimiz yok.

Do u Türkistan dı ında geli en bu edebiyatın mahiyeti, verilen eserlerin konusu ve edebi de eri ile kullanılan dil ve üslup, edebi akımlar, edebiyat toplulukları vs hakkında elimizdeki eserlerden genel hükümler çıkarmamız da imkânsız. Sadece ça da edebiyatın bütün türlerinde eserler verildi ini belirtmek gerekir.

²² Qarluq, **agm**, 2009, s. 303; Baran, **agm**, s. 194.

²³ S. Zeynalov, **eriyet Gülzari**, Mir Ne riyat Almatı 2007, s. 3-9.

²⁴ Bk. Hikmet Kora , “Vatandan Uzakta Bir Vatan airi Mehemedimin Obulkasimov (Almasbeg)” **Karde Kalemler**, Ekim 2013 S. 82, s. 78-90.

²⁵ **Mehbus**, Mir Ne riyat Öyi Almatı 2008 (394 sahife)[ISBN 978-601-7013-48-6]; ve **Cadu**, Mir Ne riyat Öyi, Almatı 2011 (353 sahife) [ISBN 978-601-7272-33-3] adlarında yayımlanmış iki romanı var.

²⁶ **Yazniñ Yalguz Yaldamisi**, Almuta Na Mir Ne riyati, Almatı 2004 (342 sahife) [ISBN 9965-584-33-8] elimize ula an tek romanı budur.

²⁷ Kazakistan Respublikası Akparat Ministrliğı, **Kazakistan Jazuv ıları XX asır Anktamalıq**, Ana Tili Baspası, Almatı 2004.

- Kazakistan'da Çağdaş Uygur Edebiyatı, Uygur Yazar ve Dramaturg Ahmetcan Aşiri (Aşirov)

Ahmetcan A iri (20 Temmuz 1938-...)

Hikaye ve roman yazarı, edebî çevirmen, Kazak Dili ve Edebiyatı ara tırmacısı uzman Ahmetcan A irov²⁸ Aksopio lu, 20 Temmuz 1938 tarihinde²⁹ Kazakistan Cumhuriyeti Almatı vilayeti imdiki adı Emgekçi Kazak nahiyesi olan eski adıyla Çilek ilçesi Malivay köyünde do du³⁰.

Babası A ir Aksopi (1887-1946)³¹, annesi Aksopi Simam (1904-1956)³²'dir. E i, A irova Asiya Arupkızı (1938-...)³³ Abay adındaki Kazak Milli Üniversitesini 1962 yılında bitirmi Uygur Dili ve Edebiyatı uzmanıdır.

A irov'un, Laligül Ahmetkızı Sautova³⁴ adlı bir kızı ile Akram Ahmeto lu A irov³⁵ adında br o lu; o lundan Marup Akramoviç A irov³⁶ ve Rufat Akramo li A irov³⁷ iki torunu vardır.

A irov, 1956 yılında Taldı Korgan vilayeti Panfilov Pedagoji Okulunu tamamladı. 1961'de, imdiki adı El Farabi Adındaki Kazak Milli Üniversitesi olan C. M. Kirov adındaki Kazak Devlet Üniversitesinin Filoloji Fakültesinden mezun oldu³⁸. Bu mezuniyetle, Kazak Dili ve Edebiyatı ara tırmacısı unvanını aldı.

1961-1962 yıllarında, Kazak Radyosu Uygur Bölümünde çalı tı. 1962- 1965 yılları arasında, . Altın Sarın Adındaki Pedagoji limleri Enstitüsünde yüksek lisans yaptı³⁹. Yüksek lisansını tamamladıktan sonra Almata vilayeti Kızıl-Talgar okulunda ö retim elemanı olarak çalı tı. Hizmetlerinden dolayı 2011 yılında, bu okulun bir sınıfına Ahmetcan A iri adı verildi.

Ahmetcan A iri 1969 'da, daha sonra adı Kazakistan Yazarlar ttfakı olarak de i tirilen SSCB Yazarlar ttfakı üyesi oldu.

1970-1982 arasında, adı daha sonra *Uygur Avazı* olarak de i tirilen, *Komünizm Tu i* gazetesinde Edebiyat Sanat bölümü müdürü oldu⁴⁰. Sonra gazetenin sekreterli inde çalı tı. 1982'den beri, Kazakistan Yazarlar ttfakı Uygur Edebiyatı Bölümünde danı man olarak çalı maya devam ediyor.

A iri 1986 yılında Kazakistan Yazarlar ttfakı IX. Kurultayında Yönetim Kurulu Sekreterli ine, ittifak içindeki ilk Uygur sekreter olarak, aynı zamanda SSCB yazarlarının Sekizinci Kurultayında temsilci olarak seçilir ve 1986'de Lenin ve Drojvi Karadov SSCB Yazarlar

²⁸ Ahmetcan A iri, önce eserlerinde Ahmetcan A irov adını kullanırken ilerleyen zamanlarda Ahmetcan A iri, Emetcan A iri, Emetcan Ha iri, Ahmetcan Ha iri isimlerini de kullanmı tır. Eserlerindeki bu farklı yazımın kendisi tarafından bilerek yapılmı bir de i iklik mi yoksa bir baskı hatası mı oldu unu bilmiyoruz. Bu isimler genellikle elimize geçen metinde oldu u ekliyle verilmi tir.

²⁹ Kazakistan Respublikası, *age*, s. 38.

³⁰ *Age*, s. 38; yazarın kendisi tarafından bize yazılmı Terceme-i Hali.

³¹ Almatı vilayeti Çilek nahiyesi Çar oca köyünde do mu e itim görmemi bir çiftçi, Terceme-i Hal.

³² Almatı vilayeti Çilek nahiyesi Çar oca mahallesinde do mu bir çiftçi ailenin e itim görmemi kızı, Terceme-i Hal.

³³ Taldıkorgan vilayeti, panfilov nahiyesine ba lı Yarkent do umlu, Terceme-i Hal.

³⁴ 1963 Almatı do umlu S. M. Kirov adındaki Kazak Devlet Üniversitesi Fizik Fakültesini bitirmi ve halen ö retmen olarak çalı ıyor, Terceme-i Hal.

³⁵ 1964 Almatı do umlu S. M. Kirov adındaki Kazak Devlet Üniversitesi Mekanik Fakültesini bitirmi halen özel bir irkette çalı makta, Terceme-i Hal.

³⁶ 1991 Almatı do umlu halen Helikarilik Biznes Üniversitesinde yüksek lisans yapmakta.

³⁷ 1995 Almatı do umlu halen Sen Petersburg Gumanatarlik Üniversitesinde lisans ö renimi görmekte.

³⁸ Kazakistan Respublikası, *age*, s. 38; Terceme-i Hal.

³⁹ *Age*, s. 38; Terceme-i Hal.

⁴⁰ *Age*, s. 38.

ttifakı Kurultayına katılma imkânını kazanır. Sonra Edebiyat Kurulu Vakfı'nın üyelik vasfıyla cemiyette çalı malarını sürdürür.

Kazakistan 'da yayımlanmakta olan “*Culduz*” ve “*Prostor*” dergilerinin önemli üyelerinden biridir.

A iri, 1956'da “*Addiy Ki iler*” (*Sivil nşanlar*) ve “*Seher Salkını*” (*Sabah Serinli i*) hikâyelerinin yayımlanması ile yazarlı a adım atar⁴¹.

Hikâye kitapları, “*Ya ı inim Ya ı an*” (*Hayata Devam*), 1965 de; “*Keçmes Könglüm*” (*Vazgeçmez Gönlüm*) 1969 da; “*Solmas Gül*” (*Solmaz Çiçek*) 1977 de; “*Nur Ana*” 1988'de, ilk romanı “*Yalguz Yalpuz*” (*Yalnız Nane*) 1987 de “*Cazu ı*” ne riyat tarafından yayımlanır⁴².

Yazarın “*Idikut*” adındaki tarihi romanının ilk baskısı 2003 yılında, Kazakistan Devlet Komisyonu tarafından, Uygur Türkçesiyle, “*Cazu ı*” ne riyat tarafından yapıldı. Bu roman, 2010 yılında Hamit Hemrayev ve Enver Me urov'un tarafından Rusçaya çevrilerek “*Mır*” ne riyatı tarafından Rusça olarak basıldı.

“*dikut*” romanı yanında “*Solmaz Gül*” [Tsveti Jıbie], “*Nur Ana*” [Nuraniya, 1980'de Rusça basıldı], “*Yalguz Yalpuz*” [Odinokaya Myata, 1989'da Rusça basıldı] ve di er eserleri Kazakça, Rusça, Yakutça, Kırgızca, Özbekçe, Véngirce, Ukrayince ve Henzuçe (Çince) ye çevrilerek yayımlandı⁴³.

Müellifin “*Yerge Tökülgen Ya*” (*Yere Dü en Ya*) adlı eseri, 1989 yılında *Halk Ne riyatı* tarafından incang Uygur Özerk Bölgesi'nde yayımladı.

1990 yılında, “*Nur Ana*” ve “*Soldattan Kalan Yalguz Tuyak*” (*Askerden Kalan Tek Çocuk*), “*Yerge Tökülgen Ya*” hikâyeleri Kazakça yayımlanan “*Culduz*” dergisinde Kazak okurlara tanıtıldı.

Yazarın ba ka dil ve lehçelerden Uygur edebiyatına kazandırdı ı çevirileri de vardır. Rus darama yazarı A. P Çehop'un “*Aliçilik Bey*”, spanyol air, drama yazarı Garsiya Lorca'nın “*Kanlı Dü ün*” trajedileri ile Kazak air ve yazarı K. a itova'nın “*Ah, Yi itler*” komedisi A irov tarafından Uygur Türkçesine çevirilip sahnelendi⁴⁴.

A iri'nin Uygur millî dramasının geli mesinde çok eme i vardır. Onun “*Ölmes Bolup Tu ulganlar*” (1973), “*Mukamçı*” (1981), “*Dihkan*” (1985), “*Epçil*” (?), “*dikut*” (2009), ça da dramaları ile “*Yalguz Yalpuz*” (*Yalnız Nane*)” gibi eserleri K. Gocamyaruf Adındaki Cumhuriyet Devlet Uygur Tiyatrosu'nda sahnelendi.

“*dikut*” romanı, 2003 yılında Kazakistan Cumhuriyeti Uygur Hami Kulübünün “*En Yüksek lham*” ödülünü kazandı. *dikut* romanı, ünlü Kazak tiyatro sanatçısı Yalkun emiyev'in yönetmenli inde sahneye uyarlandı ve yazara Orta Asya devletleri III. Uluslararası Tiyatrolar Festivali'nde “*Sanat Adamı*” unvanı verildi. Bu drama, 2012'de Kazakistan Yazarlar ttifakı tarafından uluslararası “*Ala Ödülü*” mükâfatına layık görüldü.

⁴¹ Bu eserler Kazakistan Jazu ıları XX asır adlı kitapta “*Tangı Salmal*” ve “*Kılı Adamdar*” adlarıyla verilmi . Bu hikâyelerin Kazak Türkçesiyle mi yoksa Uygur Türkçesiyle mi yayımlandı ı hakkında bilimiz yoktur. bk. *Age*, s. 38.

⁴² Bahsedilen hikâye kitaplarında yer alan hikâyeler konusunda ne yazarın kendisi ne de elimizde yazarın kısa biyografisinin verildi i Kazakistan Jazu ıları XX asır adlı kitapta bir bilgi yoktur.

⁴³ Kazakça, Rusça, Yakutça, Kırgızca, Özbekçe, Véngirce, Ukrayince ve Çinceye çevrilerek yayımlanan bu eserlerin kimler tarafından çevrildi i, bazıları hariç hangi isimlerle, ne zaman, hangi yayınevi tarafından yayımlandı ı konusunda bir malumat yoktur.

⁴⁴ Kazakistan Respublikası, *age*, s. 38; Terceme-i Hal.

- Kazakistan'da Çağdaş Uygur Edebiyatı, Uygur Yazar ve Dramaturg Ahmetcan Aşiri (Aşirov)

“*dikur*” romanının devamı olan “*Barçuk Art Tekin*” romanı Almatı’da, “*Atamura*”, “*Dili Ziya*” romanı 2013 Yılında Moskova’da “*Ladimir*” yayınevi tarafından Rusça ve Uygurca olarak yayınlandı.

Ehmetcan Ha iri 1991’den sonra Kazakistan’da Uygurca ne ir edilen “*Arzu*” gazetesinin ba muharriri olarak çalı tı.

2002 yılında ise “Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Edebiyat Ödülü” komisyonu üyesi seçildi.

A iri’ye 1988 yılında “Kene ttifakı Edebiyatı”nı geli tirmedeki katkılarından dolayı Kazak SSR Yüksek urası’nın “*Emgektiki Elaligi Üçün*” adlı övünç madalyası,1998’de ise “*Astana*”⁴⁵ madalyası verildi.

Bunun dı nda yazar 2009 yılında, milli ve sosyal faaliyetlerdeki katkısı ile barı n korunması ve birli in geli tirilmesi için gösterdi i gayret ile hizmetinden dolayı “*Hürmet*” madalyası; 2011 yılında Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurba kanı Nursultan Nazarbayev’in “*Algıs Hatı*” (te ekkür belgesi) ile 2014 yılında Kazakistan Cumhuriyeti Parlamentosu ba kanı Kasım Jomart Tokayev’den tebrik mektubu aldı.

Kazakistan Cumhuriyeti Tiyatro Çalı anları Birli i’nin üyesi olan A. A iri 2014 yılında, Kazakistan Yazarlar ve Tiyatro Çalı anları Birli i’nin “*Enlikgöl 2014*” yarı masında “*Yılın Yazarı*” unvanını kazandı.

Ehmetcan A iri Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurba kanı H. A. Nazarbayev hakkında “*Kö bas i*” (*Lider*) ba lıklı bir makale yazdı ve bu makale 2013 te “*Kazak Edebiyatı*” gazetesinde yayımlandı.

2013 yılında Cumhurba kanı ile görüş üp konu an ilk Uygur yazar olması Kazakistan’daki Uygurlar arasında sevinçle kar ıldı.

Ehmetcan Ha iri 1994 ve sonrasında 2012, 2013, 2014 yıllarında Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurba kanı’nın emriyle devlet yardımı almaya layık görüldü. Kazakistan Yazarlar Birli i Uygur Edebiyatı Bölüm Müdürü sıfatıyla hala çalı maya devam etmektedir. Yazdı ı eserler Uygur okullarında ders materyali olarak kullanılmaktadır. A iri, Kazakistan Yazarlar ttifakı kurucularından ve Uygur Edebiyatı Kurulunun ba kanı sıfatı ile çalı malarına devam etmektedir.

Ehmetcan A iri ve eserleri hakkında, bazı yazar dostları tarafından, pek çok tanıtma yazısı yazılmış tır. Bunlardan bazıları öyledir:

Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Ödülü sahibi, air, yazar, dramaturg “*Kelmes Künder Elesı*” yazarı Kalihan skak “*Maailma Ya Me Mir Mi*” *Sovet Fin* dergisinde (1990 yıl), “*Juldız*” dergisi A. Kadırov, “*Ömirmen Ündes*” (A. A irov’un “*Ölmes Jandar*” temsili Cumhuriyetlik Uygur tiyatrosunun sahnesinde) “*Madeniyet Jane Turmıs*” dergisinin 1975 yılı 4. sayısında; Kazakistan halk sanatçısı Q. Abdurusulov, “*Ölmas Bolup Tu ul anlar*” temsili hakkında 1975 yılında “*Kommunizm Tu i*” gazetesinin 12 Ocak 1974 tarihli sayısında; A.Qadırov, 1974 yılında “*Davirga Ahangdash*” temsili (A. A irov’un “*Ölmes Bolup Tu ilganlar*” temsili kakında) “*Kommunizm Tu i*” gazetesinde; Dilci alim Shavdun Kibirov, Uygur tiyatro sahnesinde *Asirlar Sadasi*” adıyla (A.Ashirov’un “*Muqamchi*” eseri Uygur tiyatro sahnelendi i hakkında) 1981 yılında “*Kommunizm Tu i*” gazetesinde; Murat Hamrayev, “*Schastiye Gulnaz*” adıyla (A. A irov’un “*Rojdenniye Ne Umeret*” tan parça Uygur tiyatrosu sahnesinde) 1974 yılında “*Kazahstanskaya Pravda*” gazetesinde; aire alim Patigul Mahsatova “*Haliqning emini Oyli an Qalamdash*” ba lıklı

⁴⁵ Kazakistan Respublikası, *age*, s. 38.

yazısını 2010 yılında “*Sın*” dergisinde; Yazar alim R. smailov, A. A irov’un “ ‘*Ölmes Bolup Tu ilganlar*’ Draması Uygur Sahne Sanatının Gelece idir” “*zdinish Yoli*” kitabında; Tarihçi Profesör Risalat Karimova, “ ‘*diqu*’ Temsilinde Yaratılan Tarihi ahıslar, Görüntü ve Karakterler, Tarihi Gerçe i ile De erli”, “*Aziya Bugün*” (2010 yıl) gazetesinde; Sumbat Geniyarov,– görsel sanatlar uzman adayı “ ‘*diqu*’ Temsilinin Ba ımsız Kazakistan Uygur Tiyatro Hayatındaki Büyük Olay, Yenilik Oldu” “*Madeniyet*” ve “*Teatr Kz*” gazete ve dergilerinde de erlendirme, inceleme ve haber yazıları yayımlandı. Yine, “*Radyanskiy Pismennik*” Kiyev 1989 yılı yayınından çıkan “*Bilya Svitlogo Djerela*” adlı Kazak yazarlarına ithaf edilen antoloji A. A iri’nin “*Jivi Kviti*” (*Solmas Gül*) bedi hikayesi Ukrain dilinde yayımlandı. Bu yayın, “*Turpan*” dergisinde (*uar*) (1989 yıl) yazarı tarafından okuyuculara tanıtıldı. Yine bunun gibi “*Sanat*” (2009 yıl) tiyatro dergisinde, “*skustvo Kazakhstana*” (1982 yıl), “*Didar*”, “*Arzu*”, “*ntizar*” “*Kazakstan Ayelderi*” Kırgız dilinde ne ir edilen “*Alatoo*” dergisinde yazarın birkaç hikayesi Kırgız dilinde basıldı. “*Kazakistan Ulttk Entsiklopediyası*” 1 cilt, Almatı (1998 yıl); “*Jetisu Entsiklopediyası*” , “*El Ardaktuları*” Almatı “*Atameken*” ne iryatı (2012 yıl); “*Kazakistan Jazushıları, XX asır*” Almatı “*Ana Tili*” (2004 yıl); Ukrain , “*Verhovina*” dergisi (1989 yıl) Kazakistan Yazarlar Birli i’nin imdiki katibi, A. A iri ile Uygur edebiyatı hakkında gazeteci yazar Y. U. Zeykan ve V. Kopeykolar’la yaptı ı sohbetini yayınladı. Kazakistan Yazarlar Birli i’nin 75 yılı için özel yayımlanan “*Adabi Ömir Shejiresi*” dergisinde (2007-2009-2012 yılları) Almatı, A. A iri’nin ba ımsız Kazakistan Uygur edebiyatının geli mesi hakkındaki makaleleri yayımlandı. Kazakistan halk yazarı, Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Ödülü’nün sahibi Azilhan Nurshaihov’un, A. A iri hakkında yazdı ı “*Jürek Jilur*” makalesi “*Kazak Adebıyeti*” gazetesinde (2013 yılı) yayımlandı. Bu de erlendirmelerden elimize ula an Hamrayev’in de erlendirmesi özetle öyledir:

Dr. A. Hamrayev, “*Tarihi Eser*” ba lıklı makalesinde yazarın eserleri ile edebi faaliyetlerini ve bunların Kazak halkı ile Uygurlar arasındaki olumlu ili kiye katkılarını de erlendirir. Bu de erlendirme “*Görüyoruz ki, Kazakistan Uygur Edebiyatı yeni hayati bir devire önemli bir adım attı. Bu edebi cereyanda kabiliyetli Uygur yazar “Ala ” ödülünün sahibi Ahmetcan A iri’nin verdi i eserleri önemli bir yere sahip. Yazarın “Yalguz Yalpuz” ve “Nur Ana” romanları Kazakistanlı Uygurları konu edinir. Mezku eserlerde Kazak ve Uygur halkının dostlu u i lenir.*” Cümleleriyle ba lar ve bu eserlerde vatan sevgisi ve kahramanlarının do dukları topraklara ba lılı nın anlatıldı ı belirtilerek yazarın vatan anlayı ı üzerinde durulur. Daha sonra, “*diku*” ve “*Baurçuk Art Tekin*” romanlarının yazarın hayatının en önemli eseri oldu u belirtilerek, bu eserlerin Uygurların orta ça Uygur kabilelerinin tarihi vakalarını Buda muhitinde kurulup geli en orta ça Uygur devletinin merkezi Asya’daki yerinin estetik bir dille yazıldı ı ve Uygurların geçmi teki meydana getirdi i yüksek medeniyetin belgeleri oldu u vurgulanır.

“*Yazar Ahmetcan A iri, bedii eserleri ile bizim hissiyatımızı galeyana getirip karde halklarla ilgili dü üncelerimizi geli tirdi. Edip bükülmez iradesi ile asırlarca yerle en felsefeye sahip, deren ilmi tecessüse sahip Uygur bedi söz sanatının inci dünyasına girmeye niyetli.*” cümleleri Hamrayev’in A iri hakkındaki samimi duygularını ifade eder. Yazısını “*Sonuç olarak, Kazakistan’ın ba ımsızlı ını kazandı ı yıllarda Uygur Edebiyatında sosyal hayatı ve ku atan muhiti objektif olarak yeniden izah etme cereyanı hasıl oldu. Önceki siyasi ve dini ve ideolojik çekincelere son verildi. Yaratıcı eserlerin de eri, ona ele tirel bakı n yer almastıyla uygundur. Ba ımsız Kazakistan’da ortaya çıkan her hangi bir edebiyat cereyanında Uygur edebiyatı da ba ımsız yaratıcı ortamda geli meye, Uygur air ve yazarlar edebiyatın dar dini ya da ba ka ideolojik sahaya hizmet etmeyece ini anladı. Sonra da onlar insanın maddi ve manevi geli mesine önem verdi. nsanın ruhsal ekillenmesine hem de onun eser verme imkânlarını hal etmeye çabalama yeni Kazakistan Uygur edebiyatının ilk hedefi oldu.*” cümleleriyle bitirir. Bu ifadeler Kazakistan’da geli en Uygur edebiyatının çizgisini ve Kazakistan’ın ba ımsızlı ını kazandı ı dönemden itibaren Kazak edebiyatında oynadı ı rolünü anlatır.

- Kazakistan'da Çağdaş Uygur Edebiyatı, Uygur Yazar ve Dramaturg Ahmetcan Aşiri (Aşirov)

Dr. eriyazdan Aleukenov'un, A iri'nin yetmi be inci do um yılı münasebetiyle düzenlenen bir sempozyumda bildiri olarak da sundu u “*Tauelsizdik Tol anısı*” (*Ba ımsızlık Dü üncesi*) ba lıklı makalenin özeti ise öyledir:

Yazar makalesine, Uygur yazarı Ahmetcan A iri'nin “*dikut*” romanının ba ımsızlık duygusunu uyandırmadaki etkisinden dolayı özellikle kutladı ını belirterek ba lar.

eriyazdan, *dikut* romanının özelde Uygurların genelde Türkistan'ın orta ça lardaki tarihini anlattı ını ve geçmi ten bu güne ı ık tuttu unu belirterek, Uygur toplulukların kendi içlerinde ve di er Türk boylarıyla aynı zamanda Mo ol ve Çinlilerle olan ili kilerini dile getiren bir eser oldu unun altını çizerek, *dikut* devletinin tarihte Uygurlar için önemini bu gün *dikut* romanı ile bu günkü Uygurlar için devam etti ini Uygurların topluluk olarak dirili ini, bu gün bu romana borçlu olduklarını belirtir.

dikut Romanı

Yazarın elimizde bulunan eserleri sadece *dikut* ve Baurçuk Art Tekin romanlarıdır. Birbirinin devamı niteli indeki bu iki eser tarihi *dikut* Uygur devleti dönemini konu almaktadır.

Özellikle *dikut*, Uygurlar ve Kazak okurları arasında ba ımsızlık duygusunu kamçılacak kadar heyecanla kar ılanmı bir eser. Ancak yapılan de erlendirmelerde yazarın üslubu, eserin tekni i hakkında ciddi bir de erlendirmeye rastlamadık. Bu durum di er eserler için de geçerlidir.

Romanı okuyan birisi olarak yapaca ım de erlendirmelerin de sıhhatli olaca ını sanmıyorum. Çünkü sıhhatli bir karar verecek kadar sa lam bir Uygurca prati im yok. Tarihi bir roman olmasından dolayı okur kendisini daha çok olaylara kaptırıyor. Bu manada olay örgüsünün ba arılı oldu unu ve okuyucuyu sürükledi ini vurgulamak gerekir. Mekan tasvirleri ki i tasvirlerine göre daha yetersiz görünüyor. Kahramanlar arasındaki diyalogların tasvirlerden daha rahat anla ıldı ını belirmeliyim.

Aslında, romandaki diyaloglar göründü ünden daha fazla, ancak bu diyalogların pek ço u konu ma çizgisi çekilerek aynı paragraf içinde verilmi . Bu durumun yazardan çok imla ile ilgili oldu unu sanıyorum.

Her iki romanın sonunda da bir “*Munderice*” bölümü var. Bu durum Uygurca yazılmı di er romanlarda da mevcut. Eser içinde sık sık kar ıla ılan bu ayrı ba lıklar sanki romanın bütünlü ünü bozuyor hissi veriyor.

Eserleri okurken kar ıla tı ım pek çok kelimeyi “*Hazirki Zaman Uygur Tilining zahlık Lugiti*”nde bulamadım. Bunu, sadece bazı eksikleri olan sözlükle izah etmek imkânsızdır. Bu durum, Kazakistan'da kullanılan Uygur yazı dili ile Do u Türkistan'da kullanılan Uygur yazı dilinin farklıla masından kaynaklanıyor olmalı.

Eser içinde geçen yer isimleri ve tarihi ahsiyetler ile terminoloji; ülkeler ve hükümdarlar arasındaki ili kinin romandaki i leni i A irov'un engin bir tarih bilgisine sahip oldu unu gösteriyor.

Elimizde hiç bir hikâyesi olmadı ı için yazarın dili ve üslubu hakkında geni bir de erlendirme erken verilecek bir hüküm olur. Ayrıca hikâyelerinin Maupassant tarzı olay hikayesi mi yoksa Çehov tarzı durum hikayesi mi oldu unu; hangi hikaye kitabında kaç hikayelerinin bulundu unu, kaç hikayesinin oldu unu bilmiyoruz. Yine yazarın etkilendi i edebi ahsiyetlerle etkiledi i yazarlar var mı yok mu haberdar de iliz.

A irov ile Kazakistan'daki di er yazarlar ve airler hakkında yapılacak monografik çalı malar ilerleyen zamanda net hükümler vermemizi sa layacaktır.

Eserleri⁴⁶

Osılay Ömir Sürgim Keledi (Hikayeler), Jazu 1 1965.

Mumı Umıta Almaymın (Hikayeler), Jazu 1 1969.

Solmaytın Gülder (Hikayeler), Jazu 1 1977.

Jalgız Jalbız (Roman), Jazu 1 1987.

Nur Ana (Hikayeler), Jazu 1 1988.

dikut (Roman), Jazu 1 2003.

dikut (Rusça çevirisi) (çev. Xamıta Xamrayeva-Anvara Ma rova), Mir Ne riyat, Almatı 2010.

Baurçuk Art Tekin (Roman) 2013.

Baskı tarihleri esas alınarak verilmi listeye göre yazarın dört hikâye kitabı ile üç romanı vardır. Bu listede verilenler dı ında bahsedilen hikâyelerin bu kitapları içinde yer alan hikâyeler oldu unu tahmin ediyoruz. Ancak de i ik yıllarda farklı gazete ve dergilerde çalı an Ahmetcan Airov'un verilen liste dı ında ba ka yazılarının da oldu unu tahmin etmek güç de il. Ancak bunların hepsi imdilik bizim için meçhuldür.

⁴⁶ Eserleri hakkında verilen liste “Kazakistan Jazuv ılları XX asır” kitabından aynen verilmi tir. Bu eserler, metin içinde Uygurca isimleri ile zikredilmi tir.

- Kazakistan'da Çağdaş Uygur Edebiyatı, Uygur Yazar ve Dramaturg Ahmetcan Aşiri (Aşirov)

KAYNAKLAR

- BARAN Lokman, “Ça da Uygur Edebiyatının Olu ması ve Geli mesi”, **Bilig**, Yaz 2007, S. 42, s. 191-211.
- EMET Erkin, **Do u Türkistan Uygur A ızları**, TDK, Ankara 2008, s. 49.
- KA GARLI Sultan Mahmut, **Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası**, amil Yayınları, stanbul 2004.
- KAZAKSTAN RESPUBL KASI AKPARAT M N STRL G , **Kazakistan Jazuv ıları XX asır Anktamalı**, Ana Tili Baspası, Almatı 2004.
- KORA Hikmet, “Vatandan Uzakta Bir Vatan airi Mehemmetimin Obulkasimov (Almasbeg)” **Karde Kalemler**, Ekim 2013 S. 82, s. 78-90.
- ÖZTOPÇU Kurtulu “Uygurcanın Yazı Dili Olarak Geli mesi ve Uygurca Sözlükler” **Türk Dilleri Ara tırmaları**, C. 3, Simurg Yayınları, Ankara 1993, s. 167-174.
- ÖZTÜRK Rıdvan, **Yeni Uygur Türkçesi Grameri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- QARLUQ Abdure it Jelil, “Uygur Yenile me Sürecindeki stanbul Ekolü ve Onun Bazı Temsilcileri Üzerine” **Türk Kültürü**, S. 2009/2, Türk Kültürü Ara tırma Enstitüsü, Ankara 2009, s. 290-328.
- QARLUQ Abdure it Jelil, “Uygur Yenile me Sürecindeki stanbul Ekolünün Etkisi Üzerine” **Türk Kültürü**, S. 2010/1, Türk Kültürü Ara tırma Enstitüsü, Ankara 2010, s. 72-112.
- ROY Olivier, **Yeni Orta Asya ya da Ulusların mal Edili i**, (Çev. Mehmet Moralı), 2. Baskı, Metis Yayınları, stanbul, s. 117-120.
- USER Hatice irin, **Ba langıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri**, Akça Yayınları, Ankara 2006.
- ZEYNALOV S., **eiriyet Gülzari**, Mir Ne riyat, Almatı 2007.